

TRENDS AND PERSPECTIVES OF SME DEVELOPMENT – HOW TO TURN CHALLENGES INTO OPPORTUNITIES

Edita Nemcová¹

Abstrakt

The contribution of small and medium-sized enterprises in EU as well as in particular Member States has been in recent years significant in terms of not only employment but also economic growth. SMEs represent more than 99% of enterprises, which in last years operated in the EU-28 non-financial business sector. Nonetheless, EU economic policy measures and practices still do not adequately reflect the important role that SMEs play. Moreover, that is despite the fact that development of entrepreneurship and entrepreneurial activities is heavily dependent on existing institutions, which influence not only the individual decisions to become entrepreneur, but also the characteristics of new businesses. The article focuses on selected characteristics of SMEs in EU with special regard to Slovak republic. It presents determinants, current challenges and constraints of SME development in the context of its institutional background within the EU.

Keywords

SME, entrepreneurship, entrepreneurial environment, economic policy, institutions

---

I. Úvod

Malé a stredne veľké podniky (MSP) tvoria mimoriadne heterogénnu skupinu. V súčasnosti predstavujú 99,8% všetkých podnikov pôsobiacich v Európe v nefinančnom sektore; zamestnávajú 93 miliónov ľudí a vytvárajú 58% HDP (EC, 2017a). Je nesporné, že patria k dôležitým atribútom ovplyvňujúcim ekonomický rast. Pozornosť venovaná úlohe, ktorú zohrávajú v rámci ekonomiky, sa v ostatných rokoch neustále zvyšuje, i keď opatrenia a praktiky hospodárskej politiky na úrovni EÚ ešte stále nereflektujú v adekvátnej miere dôležitú úlohu, ktorú malé a stredné podniky v rámci nej zohrávajú. Pritom tak teoretické prístupy, ako aj závery empirických prác potvrdzujú, že zvýšenie inštitucionálnej kvality vytvára lepšie podmienky pre hospodársky rast a rozvoj (Robinson a spol., 2004) a vyššia inštitucionálna kvalita je spravidla sprevádzaná aj vyššou výkonnosťou ekonomiky. Krajiny, ktoré disponujú kvalitným inštitucionálnym rámcom, dosahujú v súčasnosti vyššiu úroveň ekonomickej výkonnosti (Fifeková, 2014). Napriek tomu stále nemožno hovoriť o existencii koherentnej politiky EÚ pre malé a stredné podniky v pravom zmysle. Väčšiu pozornosť im tvorcovia politik začali venovať až v roku 2008 iniciatívou Európskej komisie „*Small business act*“ pre Európu, ktorá sa ale zamerala predovšetkým na *start-upy* a malé podniky. Vývoju inštitucionálnych rámcov pre podnikanie malých a stredných podnikov v EÚ je venovaná prvá kapitola článku. Analýza súčasného stavu MSP v EÚ a Slovenskej republike na základe vybraných charakteristík ich vývoja je ťažiskom druhej kapitoly. Tretia kapitola identifikuje hlavné výzvy, s ktorými sa v súčasnom období štvrtej priemyselnej revolúcie musia MSP vyrovnávať a premeniť ich na príležitosti, aby dokázali uspieť na čoraz globalizovanejšom trhu so zintenzívňujúcou sa konkurenciou.

---

¹ Ing. Edita Nemcová, PhD. Centre of Social and Psychological Sciences, SAS, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia E-mail: progedit@savba.sk

II. Stručná genéza vývoja politik na podporu MSP v EÚ

Prečo podnikanie a inovácie podporujú hospodársky rast? Na prvý pohľad sa zdá, že odpoveď na túto otázku je jednoznačná a jednoduchá: podnikatelia vytvárajú podniky a nové podniky vytvárajú pracovné miesta, posilňujú konkurenciu na trhu a zvyšujú produktivitu. Podnikanie je vnímané ako cesta k prosperite - spôsob, akým priemerní ľudia vytvárajú bohatstvo. Všeobecným a zdanlivo paradoxným záverom odbornej literatúry zameranej na podnikanie je, že podnikanie narastá v období recesie (Fairlie a Fossen, 2018). Vysvetlenie uvedenej skutočnosti možno nájsť pri skúmaní motivácie pre začatie podnikania a založenie nového podniku. Podľa tradičných modelov podnikatelia vytvárajú nové podniky ako reakciu na neuspokojené potreby a požiadavky trhu. To znamená, že existuje možnosť poskytnúť produkt alebo službu, ktorá v súčasnosti neexistuje alebo nie je inak dostupná. Ekonómovia v tomto prípade hovoria o podnikaní založenom na využití príležitosti. Existuje však aj ďalšia skupina podnikateľov, ktorí začínajú podnikat' kvôli nedostatku iných, či lepších pracovných príležitostí, tzv. podnikanie ako nevyhnutnosť. V literatúre sa pri rozlišovaní medzi týmito dvoma typmi podnikania vychádza zo statusu podnikateľa pred začatím podnikania. V zásade sa v prípade, ak podnikateľ bol pred začatím podnikateľských aktivít nezamestnaný, hovorí o podnikaní z nevyhnutnosti. A práve tento druh podnikania má veľký podiel na „proticyklickej“ charakteristike jeho vývoja, keď počet podnikateľov a podnikateľských aktivít rastie v období recesie, teda v čase zvyšujúcej sa nezamestnanosti.

Prvá skupina podnikateľov, ktorá začatím podnikania reaguje na potreby trhu, je považovaná za kľúčových aktérov, pokiaľ ide o podporu hospodárskeho rastu v regióne. Umožňujú prístup k tovarom a službám, ktoré obyvateľstvo vyžaduje na to, aby mohlo produktívne pracovať. Neznamená to, že podnikatelia, ktorí sa pre podnikanie rozhodnú z nevyhnutnosti, pretože nemajú iné možnosti, by vôbec neprispievali k hospodárskemu rastu. Ide skôr o to, že podnikanie ako príležitosť je vo väčšej miere zamerané na silne prorastovo orientované formy podnikania (Fairlie a Fossen, 2018).

Technológia umožňuje malým podnikateľským subjektom preniknúť na regionálne a globálne trhy. Keď nové podniky vyvážajú tovary a služby aj do blízkych regiónov, priamo prispievajú k produktivite a výnosom regiónu. Z toho plynúce zvýšenie príjmov posilňuje hospodárstvo a podporuje celkovú prosperitu obyvateľstva. Nakoľko žijeme v stále viac prepojenej globálnej ekonomike, etablovanie sa na zahraničných trhoch zohráva mimoriadne dôležitú úlohu.

Schopnosť zmeniť myšlienky na nové produkty a služby, ktoré ľudia potrebujú, je zdrojom prosperity všetkých ekonomík, keďže hospodársky rast je vo všeobecnosti podporovaný novými technológiami a ich tvorivými aplikáciami. Inovácie sú charakteristickým znakom období výrazného hospodárskeho rastu. Vytváranie inovatívnych produktov a riešení si vyžaduje vzdelanú populáciu a prostredie, umožňujúce vzájomnú kooperáciu. Takéto prostredie zároveň s rozvíjaním podnikateľských aktivít prispieva aj k zvyšovaniu tvorivosti pracovnej sily a kvality života.

Napriek všetkým týmto všeobecne uznávaným pozitívam opatrenia a praktiky hospodárskej politiky na úrovni EÚ ešte stále nereflektujú v adekvátnej miere dôležitú úlohu, ktorú malé a stredné podniky v rámci nej zohrávajú. Pritom rozvoj podnikania a podnikateľských aktivít je vo veľkej miere závislý od jestvujúcich inštitúcií. Jedným z najbežnejších rámcov pre štúdium tohto fenoménu je inštitucionálna teória. Inštitucionálna ekonómia presadzuje názor, že inštitucionálne rámce ovplyvňujú nielen individuálne rozhodnutia stať sa podnikateľom, ale aj vlastnosti nových podnikov s následným účinkom na úroveň rastu a rozvoj krajiny (Baumol, 1990; Minniti a Lévesque, 2008). I keď EÚ nemá, podobne ako je to v prípade politiky priemyselnej, koherentnú politiku pre MSP, jej rozhodnutia výraznou mierou ovplyvňujú rozvoj a úroveň malého a stredného podnikania.

Nie náhodne možno začiatok politiky EÚ v oblasti MSP datovať do obdobia bezprostredne po prvých priamych voľbách do Európskeho parlamentu. Po 20 rokoch riadenia vnútorného trhu veľkých ekonomík venovala Komisia sektoru MSP iba letnú pozornosť. Prvá fáza realizácie politik na podporu MSP bola zahájená po rok trvajúcich konzultáciách v tzv. Európskom roku MSP (EYSME) v roku 1982. Početné diskusie, ktoré Komisia zorganizovala k Akčnému programu MSP z roku 1986, možno rozčleniť do dvoch skupín v závislosti od typu politik:

- vertikálne opatrenia na riešenie konkrétnych problémov zlyhania trhu;
- horizontálne opatrenia na skvalitnenie podnikateľského prostredia.

Tieto rozdiely pretrvali aj po prijatí Akčného programu na znižovanie administratívnej záťaže v Európskej únii v roku 2007 (EC, 2007). Spolu s novým pohľadom odlišným od doterajšieho politického prístupu k malým a stredným podnikom dopĺňalo rétoriku jednotného trhu a privatizačnej agendy, ktoré v tom čase zásadným spôsobom zamestnávali jednotlivé členské štáty, ťažisko programu spočívajúc v prednostnom zameraní sa na vytváranie priaznivého podnikateľského prostredia. Hoci jednotlivé členské štáty si zachovávali kontrolu nad vlastnou politikou malých a stredných podnikov, voľné trhy a obnovená Európa ju neoddeliteľne spájala.

V roku 1990 bol na konferencii v Avignone prijatý názor, že malé a stredne veľké podniky majú viacero charakteristík, ktoré ich odlišujú od veľkých podnikov. Sú to také aspekty ich podnikania, ako napr. prístup k financiám, odborná príprava, či administratíva, ktoré ich značne odlišujú od väčších firiem. V tzv. druhej fáze vývoja európskej politiky v oblasti MSP boli tieto rozdiely zohľadnené a Únia začala rozvíjať politiku ich podpory na základe cielenejších intervencií, ktorá využívala okrem iného aj nové iniciatívy EÚ. Táto stratégia sa zamerala na zvýšenie ich konkurencieschopnosti prostredníctvom vytvárania prostredia umožňujúceho MSP podieľať sa na alebo vykonávať svoj vlastný výskum a inovácie. Politika MSP sa čoraz viac koncentrovala na zvýšenú koordináciu existujúcich opatrení a prepojenie politiky MSP so širšími cieľmi EÚ. Úlohu malých a stredných podnikov v oblasti inovácií zdôraznila aj Biela kniha pre „Rast, konkurencieschopnosť a zamestnanosť“ (EC, 1993), ktorá bola východiskom pre Európska stratégiu zamestnanosti (EES) podporujúcu podnikanie a samostatnú zárobkovú činnosť ako kľúčové opatrenie na riešenie nezamestnanosti v EÚ (EC, 1997). Završením týchto dvoch etáp bola centralizácia politiky MSP v rámci lisabonskej agendy. V roku 2000 bola schválená Európska charta pre malé podniky, ktorá bola ako súčasť lisabonskej stratégie zameraná na posilnenie konkurencieschopnosti malých podnikov v Európe (EC, 2000).

Najviac sa konceptu spoločnej politiky malého a stredného podnikania v súčasnosti približuje iniciatíva „Zákon o malých podnikoch pre Európu (*Small business act for Europe*), ktorá bola prijatá v roku 2008 a aktualizovaná v roku 2011. Zahŕňa súbor politických opatrení v rámci desiatich zásad od podnikania cez "zodpovednú správu" až po internacionalizáciu. V záujme kvalitnejšieho monitoringu sú každoročne publikované tzv. „informačné listy“ SBA zamerané na zlepšenie pochopenia súčasných trendov a vnútroštátnych politik týkajúcich sa MSP. Od roku 2011 každý členský štát EÚ vymenúva svojho národného vyslanca pre MSP, ktorý stojí v čele implementácie agendy SBA v danej krajine. I keď, ako už bolo uvedené, SBA sa najviac približuje k nezávislej európskej politike MSP, má pre členské štáty EÚ iba charakter odporúčaní s niekoľkými právne záväznými právnymi predpismi a disponuje obmedzenými finančnými zdrojmi na podporu SME. V rámci desiatich zásad iniciatívy považuje Európska komisia (EC, 2008, 2015a) pre skvalitnenie podnikateľského prostredia pre MSP za obzvlášť dôležité nasledovných šesť aspektov (Röhl, 2017):

- **Zlepšenie prístupu na trh**

600 organizácií a inštitúcií (patria k nim napr. priemyselné a obchodné komory, technologické centrá, univerzity a rozvojové agentúry) podporujúcich podniky v 50 krajinách vytvorilo

s podporou EÚ sieť *Enterprise Europe Network* (EEN). Poslaním siete je zlepšiť prístup malých a stredných podnikov na trh a nájsť pre nich partnerov v iných krajinách EÚ. Jej súčasťou sú aj ďalšie inštitúcie, ktoré tiež zohrávajú poradnú funkciu ako člen EEN. Informácie, kontakty a služby pre MSP sú poskytované prostredníctvom EEN.

➤ **Podpora kultúry podnikania**

Na posilnenie podnikateľského ducha v EÚ organizujú členovia EEN a iné inštitúcie zúčastnených krajín viaceré podujatia. Existujú aj mentorské programy pre začínajúcich podnikateľov, najmä pre ženy v záujme zvyšovania ich podielu na podnikaní (Kelley a spol., 2012). Podporovaná je aj tzv. zásada druhej šance pre čestných podnikateľov, ktorí majú záujem založiť nový podnik potom, čo ich predchádzajúci podnik zbankrotoval. Okrem toho sa podporujú *best-practices* opatrenia priaznivé pre rozvoj MSP a na posilnenie kultúry podnikania v jednotlivých členských štátoch EÚ (Röhl, 2016).

➤ **Podpora podnikania**

Podpora podnikania prostredníctvom uľahčenia zakladania a dotovania začínajúcich podnikov je jedným z kľúčových bodov iniciatívy SBA. Tento aspekt programu je úzko spojený s posilnením kultúry podnikania, ale konkrétne sa viac týka podpory začínajúcich podnikov a menej zvyšovania počtu záujemcov o založenie podnikov posilnením podnikateľského ducha vo všeobecnosti.

➤ **Zlepšenie rámcových podmienok vo všetkých sektoroch**

Uplatňovanie zásady "najskôr myslieť v malom" má slúžiť ako usmernenie pre nariadenia EÚ a administratívne opatrenia v členských štátoch. Na uvedenie tejto zásady do života sa osobitná pozornosť venuje zlepšovaniu právnych predpisov a regulácii. Okrem toho sa poskytuje podpora podnikateľským postupom šetriacim životné prostredie, energeticky účinným, s nízkymi emisiami oxidu uhličitého a využívajúcim nové technológie, ktoré súčasne napomáhajú integrácii MSP do globálnych hodnotových reťazcov.

➤ **Inteligentná regulácia a zjednodušené administratívne postupy**

Malým podnikom často chýbajú prostriedky na to, aby zvládli komplikované administratívne postupy a pochopili a splnili rozsiahle nariadenia a zákony. Toto by sa malo zohľadniť v legislatíve znížením počtu smerníc na absolútne minimum s použitím všeobecne zrozumiteľného jazyka a poskytnutím vhodných výnimiek pre malé a začínajúce podniky. Preskúmanie všetkých navrhovaných právnych predpisov týkajúcich sa MSP je v tejto súvislosti žiaduce. Podľa zásady "iba jeden raz" by správne orgány nemali niekoľkokrát požadovať rovnaké informácie, ale skôr sprístupniť existujúce informácie iným správnym orgánom.

➤ **COSME - Program pre malé a stredné podniky**

Program predstavuje nástroj financovania výlučne pre MSP, ktorý bol vytvorený na úrovni EÚ. Tento program má však veľmi obmedzené zdroje s cca. 2,5 miliardami EUR na rozpočtové obdobie od roku 2014 do roku 2020 (EC, 2015).

S cieľom obnoviť hospodársky rast a zvýšiť zamestnanosť bol Európskou komisiou v roku 2013 prijatý „Akčný plán pre podnikanie 2020 – Opätovné stimulovanie podnikateľského ducha v Európe“ (EC, 2013), ktorý je založený na troch pilieroch:

- rozvoj vzdelávania a odbornej prípravy v oblasti podnikania,
- vytvorenie adekvátneho podnikateľského prostredia,
- vzory a oslovenie špecifických skupín.

V rámci každého z nich navrhuje EK súbory opatrení zamerané na rozvoj MSP vrátane usmernení tak na nadnárodnej úrovni, ako aj na úrovni jednotlivých členských štátov. Zahŕňajú vytváranie podmienok pre adekvátne vzdelávanie a získavanie zručností, ďalej je to zlepšenie prístupu k financovaniu, podpora podnikateľov v rozhodujúcich fázach podnikania, vytváranie príležitostí v digitálnom veku, či znižovanie regulačnej záťaže. V rámci prvého piliera sú členské štáty vyzvané, aby mladým ľuďom vytvorili vhodné podmienky na získanie potrebných vedomostí v oblasti podnikania a základných zručností a postojov, ako sú tvorivosť, iniciatívnosť, vytrvalosť, tímová práca, pochopenie rizika a zmysel pre zodpovednosť. V rámci druhého piliera je definovaných nasledovných šesť kľúčových oblastí:

- prístup k financovaniu,
- podpora podnikateľov v kľúčových fázach fungovania podniku a ich rastu,
- poskytnutie nových obchodných príležitostí v digitálnom veku,
- prevody podnikov,
- konkurzné konanie a druhá šanca pre poctivých podnikateľov,
- zníženie regulačnej záťaže.

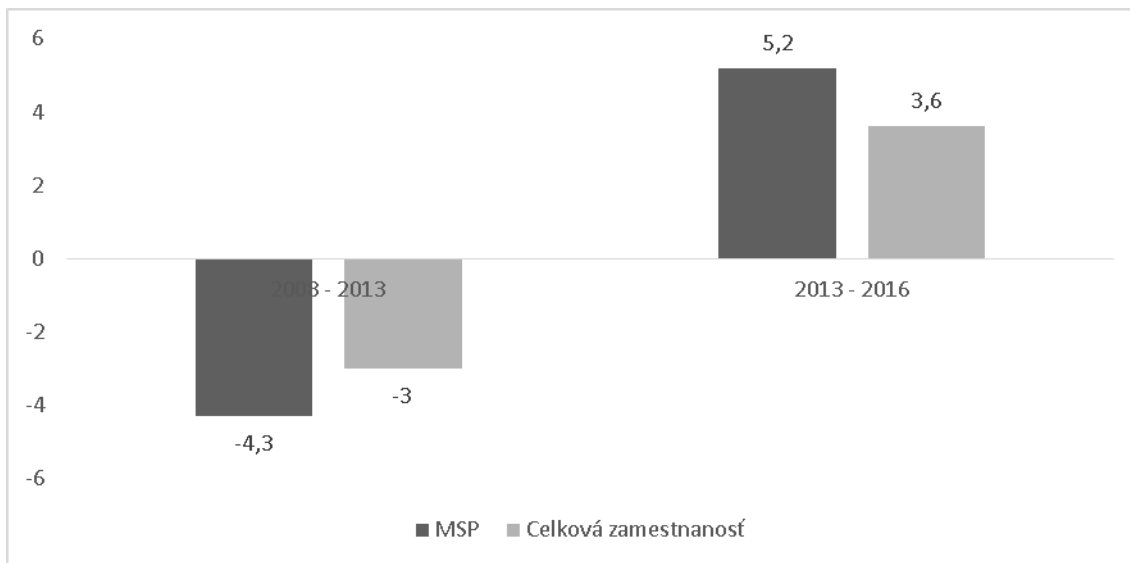
Tretí pilier zahŕňa odporúčania spôsobov, akým môžu členské štáty podporiť zmenu podnikateľskej kultúry a prispieť tak k zmene vnímania podnikateľov na základe praktického a pozitívneho informovania (EC, 2013). V oznámení sa zdôrazňuje, že zásada „najskôr myslieť na malých“ musí byť meradlom európskych a vnútroštátnych politik.

Slovenská republika sa aktívne venuje podpore MSP, čoho dôkazom sú viaceré iniciatívy v oblasti regulačnej politiky, ako aj celé spektrum inštitúcií zameriavajúcich sa na vytváranie priaznivého podnikateľského prostredia pre malých a stredných podnikateľov. Okrem ministerstiev, zabezpečujúcich oblasť podpory MSP, čo sa legislatívy, programov a stratégií týka, sú to viaceré ústredné orgány štátnej správy a ďalšie inštitúcie zamerané realizáciu opatrení na vytváranie priaznivého podnikateľského prostredia, ako je Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu (SARIO), *Slovak business agency* (SBA), Slovenská inovačná a energetická agentúra (SIEA), či Centrum vedecko-technických informácií alebo Poľnohospodárska platobná agentúra.

III. Súčasný vývoj MSP v SR a EÚ

Tempo rastu slovenskej ekonomiky, ktoré v ostatnom období predstihlo priemer EÚ, výraznou mierou ovplyvnilo aj vývoj MSP. Podobne aj v rámci celej EÚ bol ekonomický vývoj priaznivý pre nárast aktivít MSP vo všetkých sektoroch. Niekoľkoročný trend poklesu zamestnanosti evidovaný v malých a stredných podnikoch EÚ po kríze 2008/2009 sa zastavil a v porovnaní s rokom 2013 tento ukazovateľ v roku 2016 vzrástol o 5,2%, čiže takmer o 50% rýchlejšie než rástla celková zamestnanosť (obrázok č. 1).

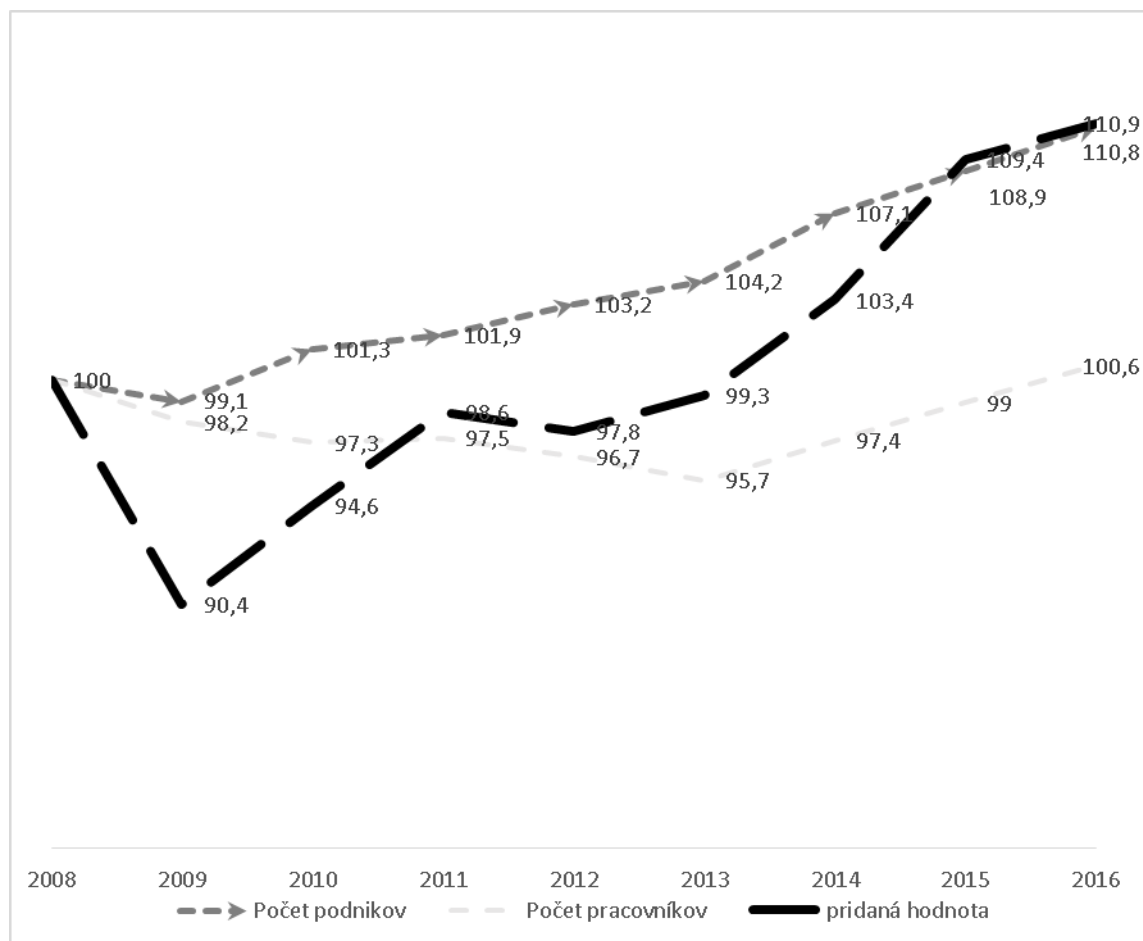
Obrázok č.1: Percentuálna zmena zamestnanosti v EÚ – 28

Zdroj: EC (2017a)

Skutočnosť, že MSP sa plne zotavili z krízy, dokumentuje aj fakt, že tak počet podnikov, ako aj úroveň pridanej hodnoty generovanej týmto typom podnikov v rámci celej EÚ vzrástla v roku 2016 v porovnaní s rokom 2008 takmer o 11% (obrázok č. 2).

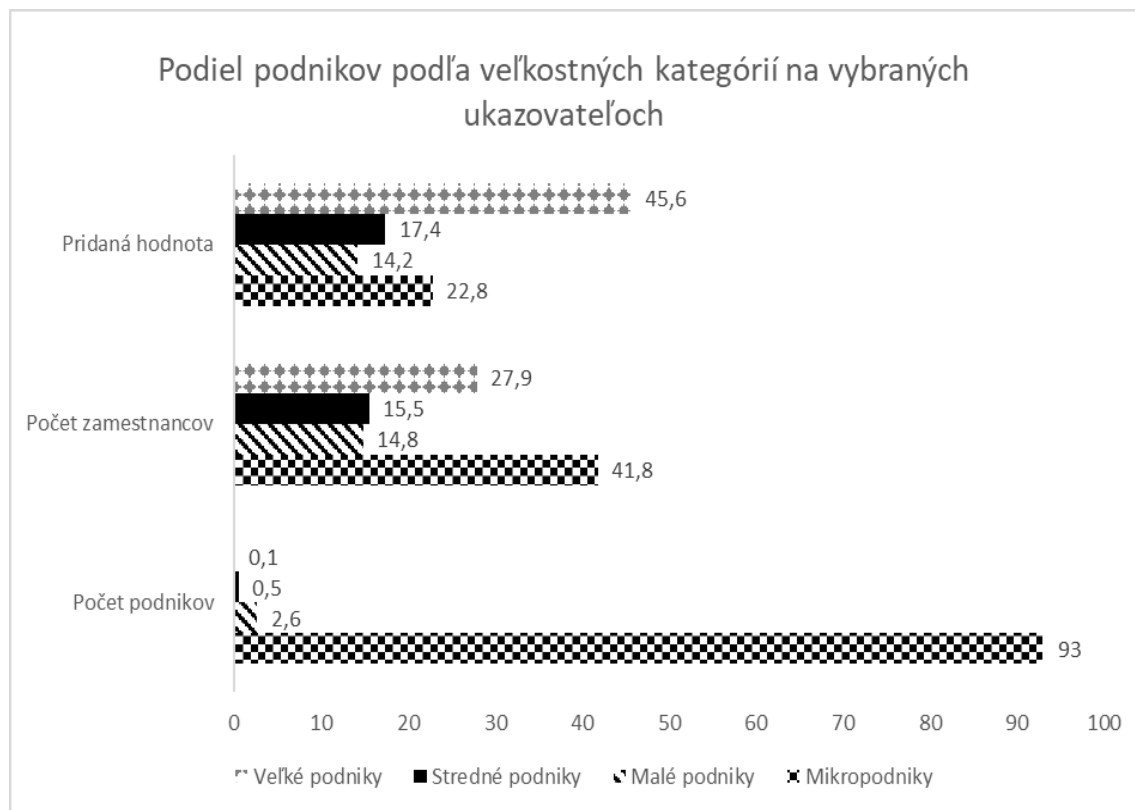
Obrázok č. 2: Ukazovatele vývoja vybraných ukazovateľov MSP za EÚ (2008=100%)

Zdroj: EC (2017a)

Vo sfére nefinančnej ekonomiky Slovenska (obrázok č. 3) tvorili v roku 2016 MSP 99,9% (v EÚ-28 to bolo 99,8%) všetkých podnikov, na počte zamestnancov sa podieľali 72,1% (66,6% v EÚ-28) a k pridanej hodnote tvorenej v celej ekonomike prispievali 54,4% (56,8% v EÚ-28). Veľkostná štruktúra podnikov v SR v zásade kopíruje EÚ, v oboch prípadoch sa MSP podieľajú na počte podnikov viac ako 99%. Podiel slovenských MSP na pridanej hodnote je tiež obdobný ako v EÚ, zatiaľ čo ich podiel na celkovej zamestnanosti je vyšší než v EÚ. V priemere v roku 2017 zamestnávali 2,7 zamestnanca a pôsobili najmä v oblasti priemyselnej výroby, veľkoobchodu a maloobchodu, pričom v maloobchode pôsobilo približne 2 razy viac podnikov ako vo veľkoobchode. Negatívom je, že produktivita práce v MSP meraná ako pridaná hodnota na zamestnanca je o 61,2% nižšia než EÚ priemer (ECEI, 2017).

Obrázok č. 3: Podiel podnikov v nefinančnej podnikovej ekonomike podľa veľkostných kategórií na vybraných ukazovateľoch v roku 2016 v SR

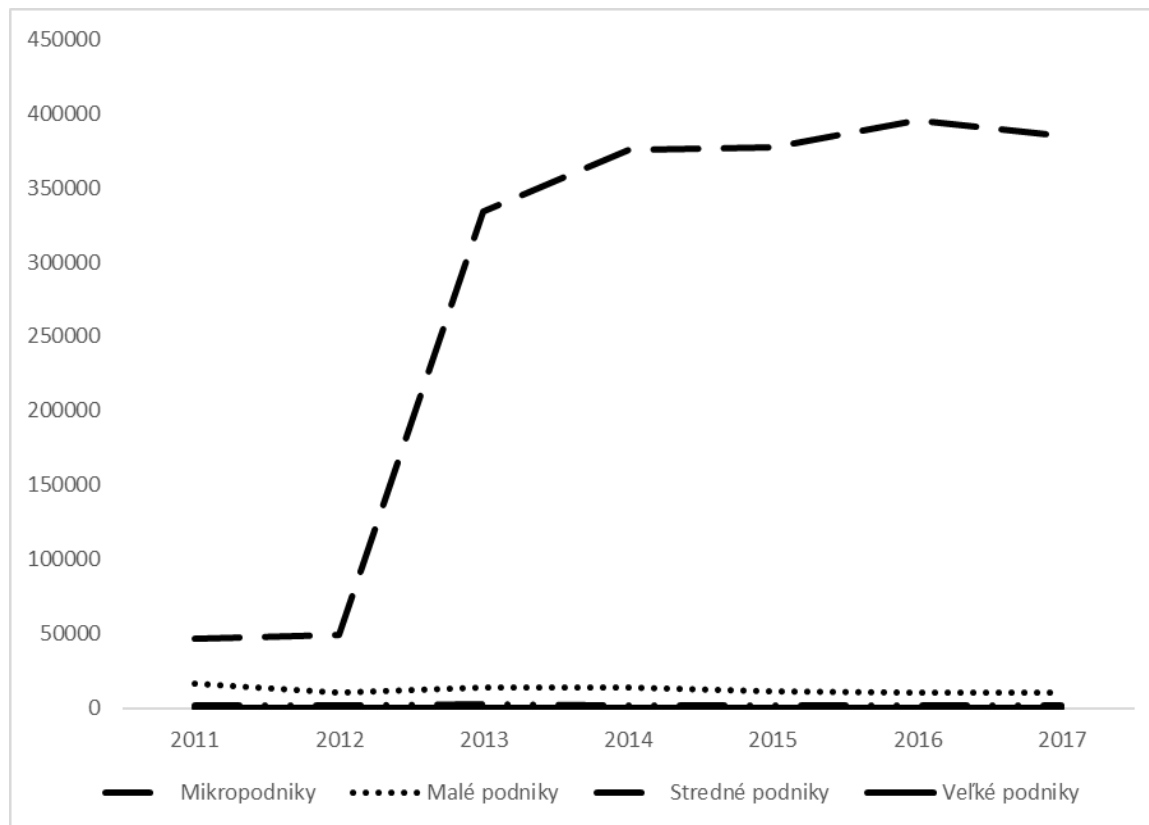

Zdroj: SBA (2017)

V rámci kategórie MSP v období rokov 2011 – 2017 v SR najrýchlejšie rástol počet mikropodnikov, kým počet malých a stredných podnikov, ako aj podnikov veľkých bol temer nezmenený (obrázok č. 4).

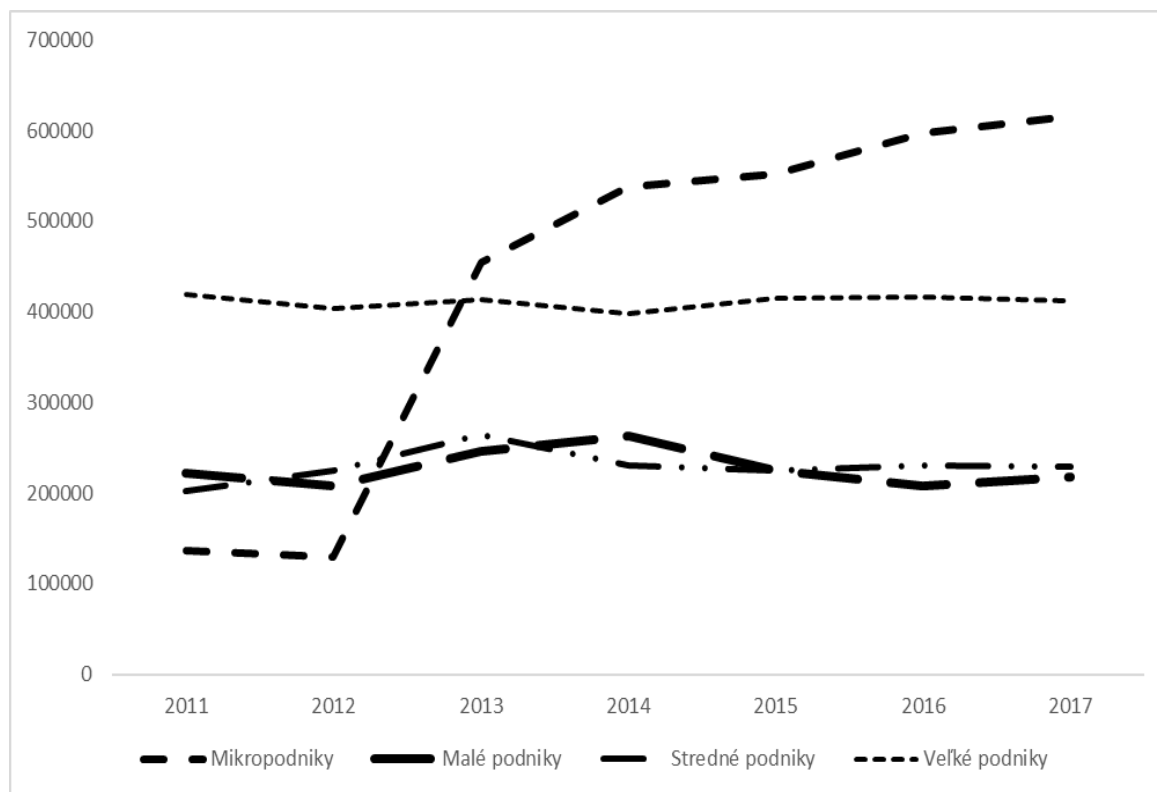
Obrázok č. 4 Vývoj počtu podnikov v nefinančnej podnikovej ekonomike SR podľa veľkostných kategórií

Zdroj: ECEI (2011); ECEI (2012); ECEI (2013); ECEI (2014); ECEI (2015); ECEI (2016 – 2017)

Obdobná bola situácia aj čo sa týka počtu zamestnancov, vzhľadom k tomu, že v prípade mikropodnikov ide zvyčajne o samozamestnávanie a mávajú vo väčšine prípadov jedného zamestnanca, s rastom ich počtu rovnakým tempom rástol aj počet zamestnancov (obrázok č. 5).

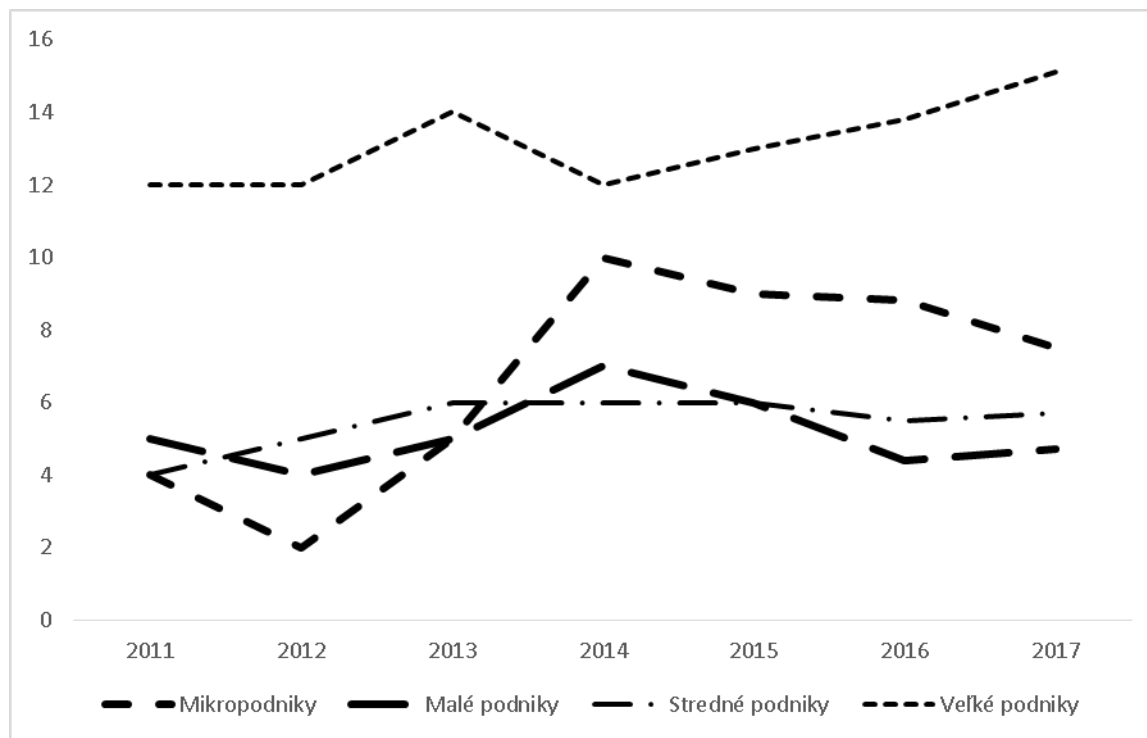
Obrázok. č. 5 Vývoj počtu zamestnancov podľa veľkostných kategórií podnikov v nefinančnej podnikovej ekonomike SR

Zdroj: ECEI (2011); ECEI (2012); ECEI (2013); ECEI (2014); ECEI (2015); ECEI (2016 – 2017)

V prípade vývoja pridanej hodnoty bola situácia opačná, v ostatných rokoch bol vo všetkých veľkostných kategóriách podnikov s výnimkou mikropodnikov zaznamenaný jej nárast (obrázok č. 6). Svedčí to o znižujúcej sa produktivite práce v tejto veľkostnej kategórii, resp. súvisí s faktom, aký druh činnosti zvyknú v prevažnej miere realizovať.

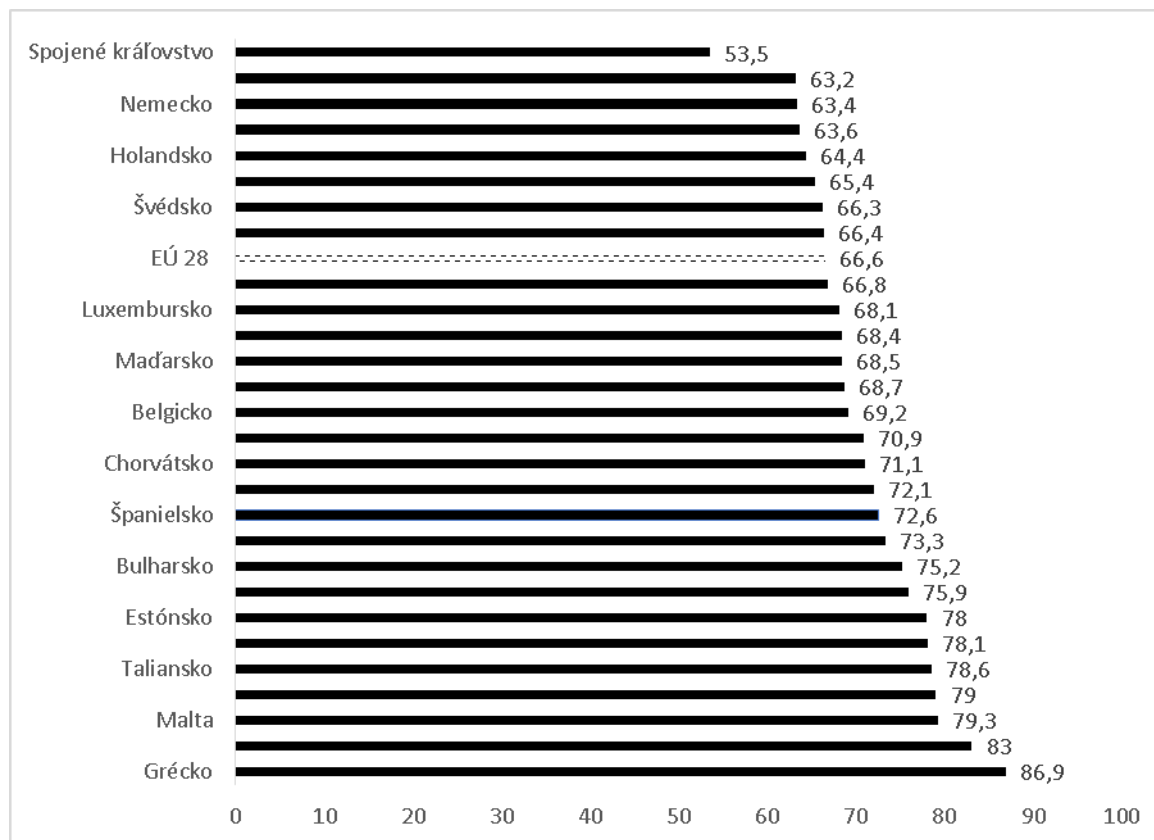
Obrázok č. 6: Vývoj pridanej hodnoty podľa veľkostných kategórií podnikov v nefinančnej podnikovej ekonomike SR

Zdroj: ECEI (2011); ECEI (2012); ECEI (2013); ECEI (2014); ECEI (2015); ECEI (2016 – 2017)

V jednotlivých členských štátoch EÚ bol v roku 2016 podiel MSP na celkovej zamestnanosti a pridanej hodnote nasledovný:

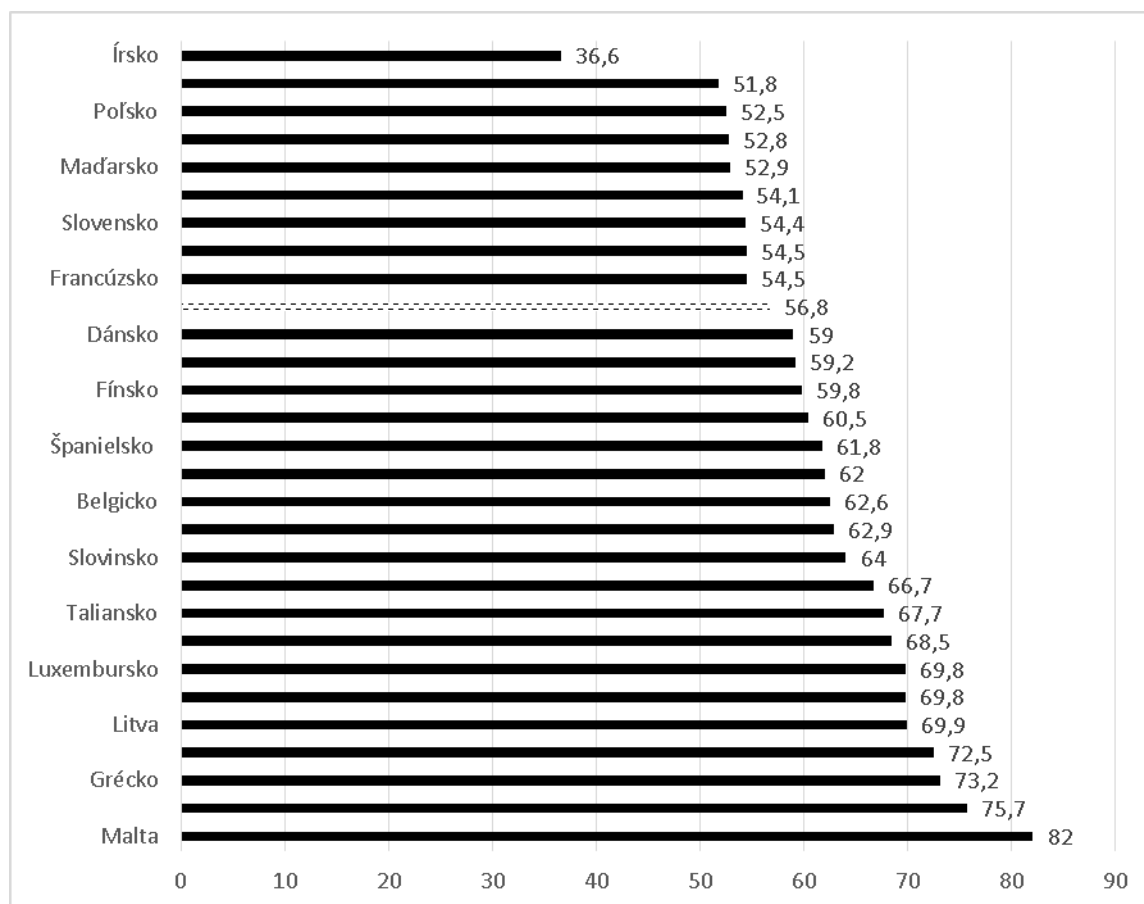
Obrázok č. 7: Podiel MSP v nefinančnej podnikovej ekonomike členských štátov EÚ na celkovej zamestnanosti v roku 2016

Zdroj: EC (2017a)

Z členských štátov EÚ sa MSP na zamestnanosti v roku 2016 podieľali najvyšším percentom na Cypre a v Grécku (viac ako 80% z celkovej zamestnanosti), najnižšie hodnoty tohto ukazovateľa, iba o trochu vyššie ako 50%, boli zaznamenané v Spojenom kráľovstve.

Obrázok č. 8: Podiel MSP v nefinančnej podnikovej ekonomike členských štátov EÚ na pridanej hodnote vytvorenej v roku 2016

Zdroj: EC (2017a)

Čo sa tvorby pridanej hodnoty týka, majú MSP mimoriadny význam v Luxembursku, členských štátoch na juhu EÚ (Malta, Cyprus, Grécko, Taliansko, Portugalsko), ako aj v menších ekonomikách strednej a východnej Európy (Bulharsko, Estónsko, Lotyšsko a Litva), v ktorých tvorili MSP viac ako dve tretiny jej celkového objemu v roku v rámci nefinančného podnikateľského sektora.

Stav MSP a podnikateľskej klímy v danej krajine charakterizujú aj počty novovznikajúcich a zanikajúcich podnikov v danom období, či súhrnný ukazovateľ označovaný ako „miera prežitia“, ktorá je zjednodušene vyjadrením, aké percento novozaložených podnikov založených v určitom roku je stále aktívnych aj v jednotlivých rokoch nasledujúcich po ich založení. Podľa údajov EC (2017a) predstavovali v roku 2016 novozaložené MSP (exitujúce kratšie ako 1 rok) 6% až 15% všetkých podnikov EÚ-28. Miera prežitia novovytvorených firiem sa pohybovala v rozpätí 30 – 60% v rozmedzí 5 rokov od ich založenia (EC, 2017a). Ďalšími ukazovateľmi sú tržby MSP, ich odvetvová štruktúra a ďalšie. Čo sa sektorovej štruktúry malých a stredných podnikov v SR týka, bola priemyselná výroba odvetvím s najvyššou výkonnosťou v rokoch 2012 – 2016, pridaná hodnota zaznamenala v tomto období rast o 22,6% a zamestnanosť o 14,5% (SBA, 2017). Možno konštatovať, že celkové makroekonomické podmienky v EÚ-28, najmä dopyt na domacom aj zahraničných trhoch, ktorý umožnil nárast vývozu, v ostatnom období prispeli k priaznivému vývoju a posilneniu postavenia MSP.

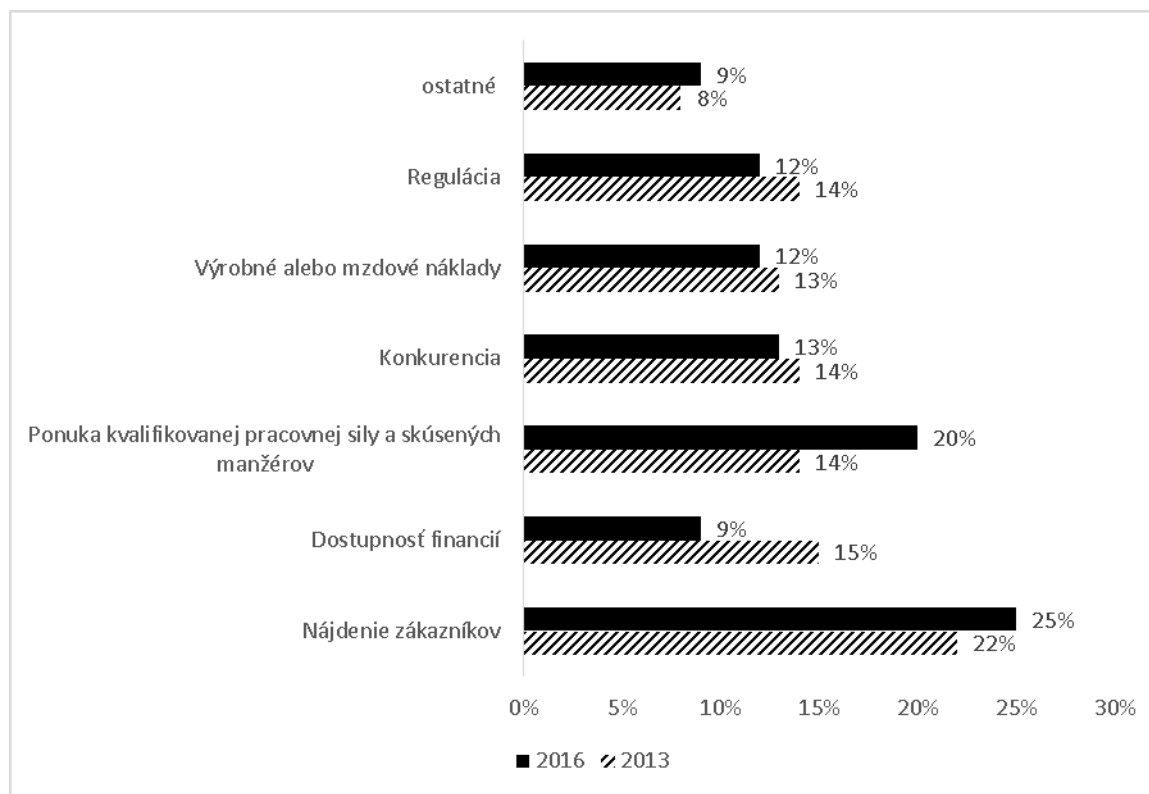
IV. Výzvy pre MSP

Stojíme na prahu v poradí štvrtej priemyselnej revolúcie prinášajúcej celospoločenskú zmenu a zasahujúcej celý rad oblastí od priemyslu, technickej štandardizácie, bezpečnosti, systému vzdelávania, právneho rámca, vedy a výskumu až po trh práce a spoločenský systém. MSP tak musia okrem tradičných výziev a bariér podnikania čeliť úplne novým výzvam a vyrovnáť sa s nimi tak, aby ich premenili na príležitosti pre ďalší rozvoj a rast. Väčšina výziev sa odvíja od potreby modernizácie technickej základne MSP, prebiehajúcich štrukturálnych zmien v EÚ i jednotlivých členských štátoch, ako aj požiadavky uspokojovať nielen nové, ale aj tradičné potreby zákazníkov novými spôsobmi.

Výzvy, ktorým musí podnikatelia čeliť, možno posudzovať z dvoch uhlov pohľadov, jednak z uhla pohľadu podnikateľa, ktorý sa snaží realizovať svoje podnikateľské aktivity, jednak z uhla pohľadu tvorcov politiky, teda tých, ktorí formujú inštitucionálne rámce a pravidlá pre jeho podnikanie. Vytvoriť také inštitucionálne rámce, ktoré reflektujú v adekvátnej miere oba uhly pohľadov, je mimoriadne citlivá záležitosť a vyžaduje dôslednú znalosť situácie.

Prvoradým problémom pre väčšinu MSP zostáva nájdenie odberateľov pre vlastné produkty a služby, teda etablovanie sa na trhu, keďže podľa prieskumu ECB z roku 2016 to uvádza jedna štvrtina MSP z EÚ-28 (Interreg Europe, 2016). Ďalšie výzvy, s ktorými sa musia MSP vyrovnáť, súvisia s dostupnosťou financií a kvalifikovanej pracovnej sily (až 20% podnikov uvádza nedostatočnú ponuku kvalifikovaných pracovných síl a skúsených manažérov ako najväčší problém svojho fungovania), výrobnými nákladmi, hospodárskou súťažou a v neposlednom rade aj administratívnou záťažou, ktoré ovplyvňujú každodenný život firiem. Samozrejme existujú rozdiely medzi krajinami. Zatiaľ čo napríklad v Grécku je prístup k financiám obrovským problémom, v niektorých škandinávskych krajinách je to málo významné. Podľa prieskumu SAFE (EC, 2017a) uviedli MSP ako najdôležitejšie problémy a prekážky pre svoje fungovanie v rokoch 2013 a 2016 nasledovné skutočnosti:

Obrázok č. 9: Najnaliehavejšie problémy, ktorým čelili MSP v EÚ v rokoch 2013 a 2016

Zdroj: EC (2017a)

Tak v roku 2013, ako aj 2016 za najpálčivejší problém považovali MSP odbyt svojich produktov a služieb. Najväčšie zmeny boli zaznamenané, čo sa týka dostupnosti financií a ponuky kvalifikovaných pracovných síl. Zatiaľ čo v prípade financií bol zaznamenaný výrazný pozitívny posun, situácia v oblasti pracovných síl sa naopak zhoršila. V roku 2016 predstavovala ponuka kvalifikovanej pracovnej sily a skúsených manažérov v poradí druhý najvýraznejší problémom pre fungovanie MSP. Dôvodom jeho vystupňovania v ostatnom období sú zrejme aj požiadavky na nové kvalifikácie a zručnosti potrebné pre zvládnutie výziev štvrtej priemyselnej revolúcie. Témami, o ktorých sa v súvislosti s ňou a s ponukou pracovných síl diskutuje mimoriadne intenzívne, sú nielen pre podnikateľov, ale aj tvorcov politik digitalizácia, umelá inteligencia a dôsledky robotizácie. Očakáva sa, že vplyv digitalizácie na spoločnosť bude zásadný a trvalý, porovnateľný s vynálezom parného stroja, zavedením výroby v montážnej linke alebo globalizáciou podnikania. Média často obmedzujú digitalizáciu na oblasť informačných technológií či vysokých technológií. Avšak obmedziť charakteristiku digitalizácie iba na súčasný trend vo vývoji informačných technológií či ich akýsi „hypervývoj“ nevystihuje jej podstatu. Je to vývoj prinášajúci podnikateľom spolu s obrovskými príležitosťami zároveň aj množstvo výziev. Od ich zvládnutia závisí, či dokážu využiť ponúkané príležitosti a premeniť ich na realitu. Vývoj (digitálnych) nových technológií nielen výrazne transformuje etablované sektory ekonomiky, ale mení aj samotné podnikanie a podnikateľské prostredie. Menia sa nielen podnikateľské príležitosti, ale aj spôsoby ich najlepšieho využitia, teda aj metódy a formy podnikania.

Významné výzvy v súvislosti s digitalizáciou pre podniky predstavuje najmä ochrana intelektuálneho vlastníctva, osobných údajov a súkromia; dizajn a prevádzkyschopnosť systémov; ochrana životného prostredia, zdravia a bezpečnosť. Vo viacerých krajinách boli vytvorené verejné inštitúcie za účelom zvýšenia kybernetickej bezpečnosti. Väčšie firmy sú pozitívnejšie naladené voči zmenám, zatiaľ čo zvyšok je opatrnejší a rezervovanejší. Čo sa týka modelov podnikania a

zmeny podnikateľskej paradigmy, vynárajú sa pre MSP výzvy najmä v oblasti zásobovacieho reťazca (náklady, riziko, znížená flexibilita a menšia strategická nezávislosť (Fifeková a Nemcová, 2016). Hlavnými problémami, na ktoré sa treba v tejto súvislosti zamerať, sú investície do infraštruktúry, nedostatok zručností, nesúlad medzi dopytom a ponukou pracovných síl.

Výzvu predstavuje aj narastajúca automatizácia, dôsledkom ktorej sú tiež zväčšujúce sa nezrovnalosti medzi vzdelávaním a požiadavkami na kvalifikáciu a zručnosti pracovníkov. Vo viacerých členských štátoch EÚ vzdelávacie systémy neposkytujú pracovníkom zručnosti potrebné na zvládnutie konkurencie na dnešných trhoch práce. Rastúci nesúlad medzi dopytom a ponukou zručností vedie k spomaleniu, ba dokonca zvráteniu trendov hospodárskeho rastu a nevyužitiu príležitosti. Navyše automatizácia vyúsťuje do potreby stále nových zručností, čím určuje trendy vzdelávania v budúcnosti. Úlohou tvorcov politik bude okrem iného zosúladiť systémy vzdelávania s dopytom po nových kvalifikáciách a zručnostiach.

Aby MSP zvládli výzvy súčasnosti, budú musieť prejsť výrazným adaptačným procesom. Kľúčové opatrenia hospodárskej politiky v tomto procese sa budú musieť koncentrovať hlavne na tri oblasti. Aktívna politika trhu práce by mala garantovať pracovníkom primeranú úroveň sociálnej ochrany porovnateľnú so súčasťou. Finančná politika by mala zabezpečiť, aby prerozdelenie procesy napomohli zmenšeniu potenciálnych nerovností v dôsledku polarizácie trhu práce. A napokon politika vzdelávania a odbornej prípravy by mali zabezpečiť pre pracovné sily získanie primeraných zručností v digitálnom prostredí.

V. Záver

Takmer jednu dekádu po kríze možno konštatovať, že ekonomika EÚ sa zotavila a v ostatných rokoch zaznamenáva rast. A to aj napriek najnovším údajom Eurostatu, na základe ktorých sa rast pribrzdil, eurozóna v treťom kvartáli tohto roka rástla najpomalšie od roku 2015, iba o 1,7% (Votrubová, 2018). Dôvodom je jednak politické napätie súvisiace s Brexitom, spomalenie výroby aj exportu v Nemecku v dôsledku nových emisných pravidiel v automobilovom priemysle, či politická nestabilita v Taliansku a rast protekcionizmu v globálnom meradle.

Hospodárska politika Európskej únie ovplyvňuje približne 23 miliónov MSP rôznymi spôsobmi, ale doposiaľ existujú na úrovni EÚ len niektoré prvky skutočne kohéznej politiky pre túto skupinu podnikov. Odštartovaním iniciatívy *Small Business Act* v roku 2008 a programom COSME sa situácia mierne zlepšila. Inštitúcie EÚ začali venovať problematike MSP väčšiu pozornosť a v rámci nich najmä začínajúcim podnikom aj v dôsledku ostatnej hospodárskej krízy.

Digitalizácia je realitou. Počínajúc najinovatívnejším začínajúcim podnikom až po tie najtradičnejšie všetky malé a stredné podniky musia prejsť na digitálne technológie, ak chcú obstáť v konkurencii na domácom i zahraničných trhoch. Európske MSP však dobiehajú digitálny svet pomaly. Zatiaľ iba 17% malých a stredných podnikov v EÚ predáva tovar alebo služby online a len 25% platí za reklamu svojich produktov alebo služieb online (EC, 2017b). A to aj napriek tomu, že potrebu prispôbiť sa novým podmienkam si uvedomila väčšina z nich. Strácajú tým nielen oni, ale aj celé európske hospodárstvo, nakoľko podniky plne využívajúce nové dostupné technológie môžu dosahovať až desaťkrát lepšie výkony ako ich analógové náprotivky. Je to spôsobené v mnohých prípadoch nedostatočnými informáciami MSP nielen o technológiách, s ktorých využívaním by mali začať v záujme digitalizovania experimentovať, ale aj o dostupných možnostiach ich financovania. Digitalizácia v mnohých MSP nie je jednou z ich priorít aj kvôli tomu, že trvá určitú dobu. V mnohých prípadoch nie je efekt zmien viditeľný bezprostredne a okamžite, ale môže trvať určité obdobie, než sa ich potenciál prejaví naplno. Navyše MSP sú vitálne organizmy a ich firemné stratégie sa menia v závislosti od podmienok. Je preto nevyhnutné, aby pochopili prínosy digitalizácie, čiže je potrebné prispôbiť tejto požiadavke ponuku školení

a kurzov. Sú potrebné cielené opatrenia hospodárskej politiky. Hoci väčšina MSP očakáva, že digitalizácia prinesie zmenu tradičných trhových modelov, v súčasnosti stále absentujú nástroje na proaktívne prehodnotenie súčasných obchodných modelov, aby sa využil potenciál digitalizácie.

Či nárast podnikateľských aktivít zároveň znamená aj zvýšenú inovačnú aktivitu, závisí v rozhodujúcej miere od podnikateľského prostredia, teda od inštitucionálneho rámca pre podnikanie. Na to, aby podnikatelia mohli uvádzať na trh inovatívne produkty a služby, je nevyhnutný prístup ku kvalitnému vzdelávaniu a prostredie vytvárajúce pre všetkých rovnaké podmienky pre vzájomnú konkurenciu. Správne nastavené nástroje a opatrenia hospodárskej politiky dokážu urobiť z podnikania nástroj na zmiernenie regionálnych rozdielov v rámci ekonomiky.

Je nesporné, že malé a stredné podniky výraznou mierou prispievajú k zvyšovaniu zamestnanosti v rámci celej EÚ i jednotlivých členských krajín. Avšak na to, aby mohli vytvárať nové pracovné miesta, musia byť zabezpečené podmienky pre ich rast. Táto snaha je kľúčovým elementom iniciatívy SBA. Jej slabým miestom je ale skutočnosť, že sa sústreďuje na odporúčania pre členské štáty týkajúce sa opatrení najmä v prospech začínajúcich podnikov (start-upov) a malých podnikov, zatiaľ čo MSP ako celok nemá na úrovni Únie ešte stále dostačujúce právne predpisy ani rozpočet. Odporúčania SBA sú síce dôležité, ale nemožno ich ani zďaleka označiť za spoločnú politiku EÚ pre MSP v pravom zmysle. Aby tomu tak bolo, je potrebné venovať väčšiu pozornosť politikám vytvárajúcim priaznivé podnikateľské prostredie vrátane odstraňovaniu prekážok obmedzujúcich jeho rast v jednotlivých členských štátoch (napríklad regulácia trhu práce, zdaňovanie, byrokracia). V tejto súvislosti stojí za úvahu aj fakt, či netreba modifikovať striktné dodržiavanie neprekročenia limitu 250 zamestnancov pre zaradenie do kategórie stredných podnikov. Stredne veľký podnik, ktorý má len o niečo viac zamestnancov ako 250 sa potom na základe tohto kritéria automaticky zaraďuje v EÚ do kategórie veľkých spolu s takými, ktoré majú 10.000 alebo viac zamestnancov.

V súčasnosti sa v EÚ venuje zvýšená pozornosť mikropodnikom a s nimi súvisiacemu samozamestnávaniu. Vytváranie veľmi malých podnikov a ťažiskové zameranie na samozamestnávanie je síce dôležité vzhľadom na ich príspevok k riešeniu problémov na trhu práce, ale nebude úspešné, ak pôjde iba o to, aby sa znížila nezamestnanosť za každú cenu. Dôsledkom takejto politiky býva veľakrát zníženie produktivity práce v malých podnikoch. Veľký dôraz sa tiež kladie na zvýšenie inkluzivity podnikania, najmä vytváraním podmienok pre zapojenie nedostatočne zastúpených či znevýhodnených skupín. Tvorcovia politik by však mali byť pri napĺňaní tohto cieľa opatrní. Hoci praktické skúsenosti svedčia o tom, že tieto skupiny podnikateľov majú potenciál aj pre podnikanie prinášajúce vysokú pridanú hodnotu, mnoho z nich podnikanie nezvládne. Treba si uvedomiť, že samostatná zárobková činnosť nie je vhodná pre každého, a na základe toho formulovať opatrenia a pravidlá pre jej podporu. Aby verejná politika neumožňovala dotovanie jednotlivcov či skupín pri vytváraní podnikov s malými, ba dokonca mizivými šancami na úspech. Navyše podnikateľské zlyhanie môže mať výrazné finančné a psychologické následky aj pre jednotlivcov, čo ovplyvní ich ďalší profesijný život. Preto je dôležité uprednostňovať podporu projektov s inovatívnymi nápadmi, ktoré majú šancu na úspech.

Podnikateľské subjekty, ktoré na voľnom trhu čelia konkurencii, musia zároveň dodržiavať pravidlá a predpisy platné v rôznych oblastiach podnikateľskej činnosti, ako napr. začatie podnikania, jeho rozširovanie, zamestnanosť, export-import na jednotnom trhu EÚ a mimo EÚ atď. Okrem toho sú tu ešte ďalšie predpisy v oblastiach ako je vzdelávanie, ktoré nakoniec určujú úroveň vedomostí a zručností budúcich zamestnancov. Tieto síce ovplyvňujú podnikateľské prostredie nepriamo, ale ich vplyv je značný. Hlavnou výzvou pre tvorcov politiky je kreovanie adekvátneho regulačného rámca a z neho rezultujúcej administratívnej záťaže. Samozrejme, v každej spoločnosti musia existovať pravidlá hry. Otázkou však je, koľko nariadení je potrebných a kedy regulačný rámec prestáva byť prínosom. Existuje korelácia medzi počtom nariadení a prínosom pre spoločnosť. Malé a stredné

podniky, sektor zahŕňajúci široké spektrum firiem od samostatne zárobkovo činných osôb tvoriacich firmu s jedným zamestnancom až po inovatívne firmy vyvíjajúce softvéry pre niekoľkých klientov, či firmy vyvážajúce potraviny sú významným pilierom ekonomického rastu. Od konkurencieschopnosti jednotlivých podnikov sa odvíja konkurencieschopnosť celej ekonomiky. Preto pri formovaní inštitucionálneho rámca pre podnikanie, stanovovaní pravidiel a predpisov jeho fungovania a využívania by mali mať tvorcovia politik na zreteli, že "kvantita sa nerovná kvalite" a "menej je niekedy viac".

Pod'akovanie / Financovanie

Článok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0118/17 „Posudzovanie rizika v rozhodovaní jednotlivcov o osobných a firemných/podnikateľských financiách a podnikateľských príležitostiach“

Literatúra

Baumol, W. J. (1990). Entrepreneurship: productive, unproductive and destructive. *Journal of Political Economy*. Vol. 98, No. 5, pp. 893 - 921.

EC. (1993). European Commission. Growth, Competitiveness, Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century, COM (93) 700, Brussels. Dostupné z http://www.cvce.eu/obj/commission_white_paper_on_growth_competitiveness_and_employment_1993-en-b0633a76-4cd7-497f-9da1-4db3dbbb56e8.html

(11.10.2013).

EC. (1997). European Commission. The European Employment Strategy. Brussels. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&langId=en> (11.10.2018).

EC. (2000). European Commission. European Charter for Small enterprises. Dostupné z: http://ec.europa.eu/growth/content/european-charter-small-enterprises-0_en (11.10.2018).

EC. (2007). European Commission. Action Programme for Reducing Administrative Burdens in the EU, COM (2007) 23 final, Brussels. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52007DC0023> (11.10.2018).

EC. (2008). European Commission. "Think Small First" A "Small Business Act" for Europe. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=EN>. (11.10.2018).

EC. (2013). European Commission. Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>. (11.10.2018).

EC. (2015a). European Commission. Report on the public consultation on the "New SME Policy", Public consultation on the Small Business Act, ec.europa.eu/DocsRoom/documents/8986/attachments/1/translations/en/renditions/pdf. (11.10.2018).

EC. (2015b). European Commission. COSME. Europe's programme for small and medium-sized enterprises. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9783>. (11.10.2018).

EC. (2017a). European Commission. Annual Report on European SMEs 2016/2017. Dostupné z: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0b7b64b6-ca80-11e7-8e69-01aa75ed71a1/language-en/format-PD>. (11.10.2018).

- EC. (2017b). European Commission. A concept paper on digitisation, employability and inclusiveness. The Role of Europe. Dostupné z: https://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=44515. (6.9.2018).
- ECEI. (2011). European Commission Enterprise and Industry. SBA Fact Sheet – Slovakia – 2010/2011. Dostupné z: http://www.sbagency.sk/sites/default/files/sba_fact_sheet-slovakia-2010-11_en.pdf. (15.10.2018)
- ECEI. (2012). European Commission Enterprise and Industry. SBA Fact Sheet – Slovakia – 2012. Dostupné z: http://www.sbagency.sk/sites/default/files/sba_fact_sheet-slovakia-2012_en.pdf. (15.10.2018).
- ECEI. (2013). European Commission Enterprise and Industry. SBA Fact Sheet – Slovakia – 2013. Dostupné z: http://www.sbagency.sk/sites/default/files/sba_fact_sheet-slovakia-2013_en.pdf. (15.10.2018).
- ECEI. (2014). European Commission Enterprise and Industry. SBA Fact Sheet – Slovakia – 2014. Dostupné z: http://www.sbagency.sk/sites/default/files/sba_fact_sheet-slovakia-2014_en.pdf. (15.10.2018).
- ECEI. (2015). European Commission Enterprise and Industry. SBA Fact Sheet – Slovakia – 2015. Dostupné z: http://www.sbagency.sk/sites/default/files/sba_fact_sheet-slovakia-2015_en.pdf. (15.10.2018).
- ECEI. (2016). European Commission Enterprise and Industry. SBA Fact Sheet – Slovakia – 2016. Dostupné z: http://www.sbagency.sk/sites/default/files/sba_fact_sheet-slovakia-2016_en.pdf. (15.10.2018).
- ECEI. (2017). European Commission Enterprise and Industry. SBA Fact Sheet & Scoreboard. Dostupné z: https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/performance-review_en. (15.10.2018).
- Fairlie, R. W., & Fossen, F. M. (2018). Opportunity versus necessity entrepreneurship: two components of business creation. Dostupné z: <http://ftp.iza.org/dp11258.pdf> (2.9.2018)
- Fifeková, E., & Nemcová, E. (2016). Institutional Framework of the Development of the EU Manufacturing Industry. In Economic Policy in the European Union Member Countries : proceedings of 14th International Scientific Conference, September 14-16, 2016, Petrovice u Karviné, Czech Republic. Part 1. Editors: Ingrid Majerová, Eva Kotlánová. - Opava : Silesian University in Opava, School of Business Administration in Karviná, 2016, p. 132-143. ISBN 978-80-7510-210-2.
- Fifeková, E. (2014). Úloha inštitúcií v sociálno-ekonomickom rozvoji. In *Prognostické práce* [elektronický seriál], vol. 6, no. 5, p. 387-402. ISSN 1338-3590. <http://www.prog.sav.sk/fileadmin/pusav/download_files/prognosticke_prace/2014/PP6_No5_clanok1_Fifekova_2014.pdf>. (3.9.2015).
- Interreg Europe. (2016). Policy Brief The SME policy of the European Union Dostupné z: https://www.interreguurope.eu/fileadmin/user_upload/plp_uploads/policy_briefs/TO3_policy_brief_2_SME_policy_final_V23_01_2017_Siriuss_LS_clean.pdf (9.11.2018).
- Kelley, D. J., Singer, S., & Herrington, M. (2012). *Global entrepreneurship monitor 2011 global report*. Global Entrepreneurship Research Association, London Business School.
- Minniti, M., & Lévesque, M. (2008). Recent developments in the economics of entrepreneurship. *Journal of Business Venturing* Vol. 2. 603 - 612.

Robinson, J., Acemoglu, D., & Johnson, S. (2004). *Institutions as the fundamental cause of long-run growth*. National Bureau of Economic Research. Dostupné z: <https://www.nber.org/papers/w10481> (10.6.2005).

Röhl, K. H. (2016). Start-ups – more innovative start-ups as a result of a cultural shift towards entrepreneurship?, IW policy papers 2/2016.

Röhl, K. H. (2017). "European SME policy: Recommendations for a growth-oriented agenda," *IW policy papers* 7/2017, Institut der deutschen Wirtschaft Köln (IW) / Cologne Institute for Economic Research. Dostupné z: <https://www.econstor.eu/handle/10419/162063> (21.8.2018).

SBA (2013). Stratégia Európa 2020 - Akčný plán pre podnikanie 2020. Dostupné z: <http://www.sbagency.sk/strategia-europa-2020-akcny-plan-pre-podnikanie-2020> (9.9.2018).

SBA (2017) Správa o stave malého a stredného podnikania v Slovenskej republike v roku 2016. Dostupné z: http://www.sbagency.sk/sites/default/files/pictures/sprava_o_stave_msp_v_sr_v_roku_2016.pdf (12.10.2018).

Votrubová, K. (2018). Po 4 rokoch schladenie. Európa prudko pribrzdila. Hospodárske noviny 31.10 – 1.11.2018, s. 1.